

zori v kritiki v NS 1961. Primerov, da ima slovenski prevod drugačen naslov, kot ga ima izvirnik, je precej, čeprav to ni odločilno, posebno če je tak naslov avtoriziran. Medtem ko je vprašanje sloveniziranja proze vendarle v večini primerov mogoče objektivizirati, pa je vprašanje sloveniziranja verzov dosti bolj razsežno in se ga ni mogoče lotiti brez pretanjene razčlemba, ki se je pa doslej žal še nihče ni lotil. Opozorim naj le, da niso pogosti prevajalci, ki so ob svoje slovenjenje hrvaških ali srbskih verzov zapisali dvomečo oznako »poskus poslovenjenja« (kot je ob Kulenovičeve verze zapisal Tone Potokar).

Iz tega bežnega literarnozgodovinskega prikaza je mogoče torej povzeti, kakšni kriteriji so odločali pri knjižnem in revialnem prevajanju v slovenščino. Ker so ti kriteriji iz obravnave razvidni, jih ne kaže ponavljati, velja pa poudariti, da je celotno prevajanje dokaj organsko in razen dveh krajših časovnih zastojev tudi vseskozi dinamično. Prevajalci niso naključni, ampak se s prevajanjem poklicno ukvarja večje število literaturi in kulturi privrženih ljudi, med katerimi število tistih, ki so dejavni že vsa povojna leta, nikakor ni majhno. Prav bi bilo, da bi ti posamezniki končno bili deležni večjega javnega priznanja, vsaj javnega imenovanja ob izidu posameznega dela in stvarnega pretresa prevajalčevega deleža.

Podrobnejše naštevaje podatkov, števila del, bibliografskih enot in strani bi pokazalo, da so v celoti neosnovane in površne sodbe o deficitarnosti medsebojnega prevajanja, o slučajnostnih kriterijih, o osebnih zvezah in stikih, ki v prevajanju predvsem odločajo, in podobno. Seveda, večkrat odločajo tudi te posameznosti. Toda že iz tega pretresa gradiva je očitno, da je po vojni bilo na obravnavanem področju napravljeno zelo veliko. Želeti bi bilo le, da se uhojeno prevajalsko delo in doseženi kriteriji razvijajo dalje, da bi mlajši rodovi literarnih prevajalcev iz hrvaške in srbske književnosti organsko sledili prejšnjim in da bi bili delu enako privrženi, kot sta bili prva dva povojna rodova. Založniške tj. gospodarske stiske so bile bolj ali manj navzoče ves čas, pa jih je kvaliteta vedno nekako premagovala in verjeti je mogoče, da bo tako tudi v prihodnje.

Mitja Skubic

Filozofska fakulteta v Ljubljani

NORMA IN SISTEM

1. Izraz norma nam navadno pomeni toga pravila, ki urejajo uporabo jezikovnih sredstev. Ta pravila so seveda dozorela ob opazovanju rabe teh sredstev: kar je bilo uporabljano, ali pri različnih možnostih najbolj uporabljano, je postalo običajna, normalna raba in potem pravilo. Slovnica, ki jo imenujemo normativna, pa pri postavljanju norme nima zmeraj enako lahke naloge; v morfologiji je vsako odstopanje od norme groba napaka, težja je razmejitev med pravilnim in napačnim v sintaksi, medtem ko je v besednem zakladu oznaka »napačno« sko-
roda neuporabna.

Kakor hitro pa smo rekli, da je v jeziku nekaj *norma*, je gotovo, da je v jeziku tudi nekaj, kar je zunaj norme, česar norma ne dopušča, a v jeziku vendar živi. Če odmislimo resnične napake (iz neznanja, iz nepazljivosti), pa ugotavljamo za marsikatero kršitev norme, da je ni mogoče strpati v brezoblično gmoto napak. Iz uporabe jezikovnih sredstev, ki jih norma priznava za pravilna, za prav uporabljena, in iz tistih, resničnih ali tudi samo možnih, torej takih, ki normo kršijo ali ki bi normo kršila, če bi bila uporabljena, rastejo obrisi sistema v jeziku. Norma je samo del tega sistema, resda najpomembnejši del, saj ga moremo ugotavljati in analizirati na podlagi stvarnih jezikovnih dejstev; sistem pa moremo do kraja le naslutiti, ker pač ne moremo predvideti vseh mogočih realizacij; norma in kršitve norme so le pomembne oporne točke, da sistem kolikor toliko dobro spoznamo. Iz povedanega je vidno, da je za naše gledanje sistem sinonim za jezik; potemtakem je tudi gotovo, da sistema in norme nimamo za člena istega binoma, ampak da je jezikovno gradivo, ki mu pravimo norma, del sistema, del jezika, kot ga pojmuje F. de Saussure.

2. Da je mogoče izločiti normo iz jezika, je vidno že pri Saussuru¹. Zanj je jezik (*langue*, v ostrem nasprotju z govorom, *parole*) nekaj socialnega, nekaj, kar govoreči pasivno sprejme; je vsota vseh potrebnih konvencij, ki jih je skupnost govorečih privzela in tako omogočila posamezniku, da svojo sposobnost za izražanje z govorom uporabi; je vsota jezikovnih navad, ki posamezniku dovoljujejo, da razume in da se dá razumeti; biva v kolektivu nekako tako, kot da bi bil isti besednjak v popolnoma enakih kopijah razdeljen med posameznike.

Že ti iztržki kažejo, da je težko zajeti vse bogastvo v en sam pojem, *jezik*. Zato govorijo nekateri jezikoslovci, npr. Porzig², v želji, da bi Saussurovo dvojnostno gledanje na človeški govor natančneje določili, da je človeški govor skupnost vseh individualnih jezikovnih zakladov, in predvsem tisti del, ki je tem individualnim zakladom skupen, ki torej predstavlja osnovo za medsebojno sporazumevanje. Odločneje cepita Saussurov *jezik* na dvoje Hjelsmlev (*shema* — *postavljena norma*) in, morda najbolj jasno, romunski jezikoslovec Coseriu³. Zanj sta *sistem* in *norma* v opoziciji, ker človeški govor kot socialni pojav zaobsega tudi nefunkcionalne elemente, normo, pri tem pa še vedno ostaja abstraktni sistem funkcionalnih opozicij. Za naše gledanje taka ostra delitev ni potrebna: v jezikovnem sistemu vseh členov, danih govorečemu na voljo, ne najdemo in norma je ravno izbiranje členov, izbiranje pa je odvisno od različnih dejavnikov. Ti dejavniki so zares zunajjezikovni, ni pa potrebna ostra ločitev med notranjimi in zunanji prvinami v jeziku⁴.

Coseriu prevzema od Saussura nekaj primerov za osvetlitev. Pri šahu⁵, ki je za Saussura tako priljubljena prisproda jeziku, so bitne lastnosti pravila igre, to-

¹ Citate iz Saussura navajam po *Cours de linguistique générale*. Paris 1949 (4. izd.). — Osnova razglabljanja je vseskozi Saussurova delitev človeškega govora na *jezik* kot socialno dejstvo in *govor* kot individualno dejstvo.

² W. Porzig, *Das Wunder der Sprache*. Bern 1950.

³ E. Coseriu, *Sistema, norma y habla*. Montevideo 1952 (Prevod v italijanščini: *Teoria del linguaggio e linguistica generale*. Sette studi, Bari 1971).

⁴ Glej CLG, str. 40—43.

⁵ Glej CLG, str. 43: — (Pri šahu) je razmeroma lahko ločiti med tem, kar je zunanje, od tega, kar je notranje: dejstvo, da je igra prišla v Evropo iz Perzije, je zunanje; notranje pa je vse, kar zadeva sistem in pravila. Če nadomestim figure iz lesa s takimi iz slonove kosti, je ta sprememba za sistem nepomembna; če pa zmanjšam ali zvečam število figur, taka sprememba bistveno prizadene 'gramatiko' igre. — Prim. še CLG, str. 125.

rej funkcija figur, prigodne pa materija, iz katere so figure; Coseriu vriva v to dvojnost še tretjo prvino: konstante v igri poedinca (ali skupine igralcev), ki sicer pravil igre ne spreminjajo, so pa značilnosti njegove igre, običajni način njegovega igranja. Med abstrakcijo »vlak Ženeva—Pariz ob 8.45« (CLG, str. 151), kjer so funkcionalne prvine vozni red, postanki na postajah, vagoni, torej možnost prevoza potnikov, in med resnični vlak, na katerega je potnik sedel, se za Coseriu vriva kot vmesni člen bolj ali manj konstantna, se pravi normalna realizacija tega vlaka (število vagonov, razredi, vrstni red vagonov). Tako gre tudi v jeziku za konkretne značilnosti, za običajne, kolikor toliko stalne značilnosti in za nujne, brezpogojno potrebne, se pravi funkcionalne značilnosti.

3. Primerov, ki opravičujejo izločitev norme iz sistema, najdemo v vseh vejah jezika.

Italijanski fonološki sistem pozna pod naglasom sedem samoglasnikov; narečni sistemi pa velikokrat samo pet: ni razlikovanja med širokima in ozkima *e* in *o*. Pričakovali bi, da se bosta *e* in *o* kot srednja glasova realizirala nevtralnno, vendar pa imamo na Siciliji samo široka samoglasnika, v beneških narečjih pa se e realizira ozko (*béne*), o pa široko (vizjône).

Iz morfologije lahko navedemo »napačno« tvorene glagolske oblike pri otrocih in seveda pri odraslih, ki se učijo tujega jezika. Italijanski otroci spregajo *diciamo* — *diciate* in *facciamo* — *facciate*; strogo se torej držijo sistema, ki pozna k obrazilu za 1. os. mn. [-*(i)amo*] v 2. os. [-*ate*]. Tvorba glagolnika v stavku *Po enomesečnemu plunju smo pristali na otoku Taka-tuka* je sistemsko pravilna, a tako skovan glagolnik krši normo; otrok (in odrasli pri učenju tujega jezika) torej dojame in osvoji sistem mnogo prej, kot pa se privadi normi⁶.

Za tvorbo besed je gotovo, da še tako velik slovar ne more zaobseči vsega bogastva, ki mu ga sistem ponuja in ki se torej v govoru more pojaviti. Za sistem je tvorba samostalnikov ženskega spola pri poklicih s pomočjo obrazila *-ica* pravilna: *učitelj/učiteljica, zdravnik/zdravnica*. Torej je pravilna tudi tvorba *minister/ministrice*, in vendar zveni oblika v ženskem spolu zaradi dvojnega pomena ironično. Za ženski pol v paru *župan/županja* ima SSKJ dosti gradiva, največkrat v zvezi *mati županja*; velikokrat, zlasti pri Milčinskem, zveni dobrodušno posmehljivo, a brez ironije. SSKJ po letu 1945 nima nič zapisanega, vendar je časopisni jezik *župana* v zadnjih letih spet oživel; v letu 1972 pa je tudi *županja* spet prišla na dan (in celo v jurčičevski zvezi *mati županja*), vsaj v pogovornem jeziku in vsaj v slovenskih obalnih občinah, in ne docela nevtralnno. Problemi pri tvorbi samostalnikov ženskega spola, kadar gre za človeško aktivnost in poklice, ki so bili vse do preteklega stoletja rezervirani moškimi, tarejo

⁶ Seussure pravi, CLG, str. 30, da jezik ni popoln v posamezniku, da je popoln le v skupnosti govorečih. Morda bi smeli dopolniti, da je jezik popoln samo v skupnosti otrok, ki jih norma še ne ovira, da ne bi izbrili, kadar imajo dovolj domiselnosti, vseh možnosti, ki jim jih sistem daje na voljo.

Prej navedeni stavek je iz šolske naloge moje hčere v 4. razr. V tretjem letu starosti pa je brez pomišljanja skovala nenavadno obliko glagola 'dežeovati' z začetno dovršno aspektno vrednostjo, ki jo je tisti trenutek potrebovala: — *Ko je zadeževalo, smo bili mi že v avtobusu*. V trinajstem letu je potrebovala od glagola *kaditi* se obliko z nedovršno ponavljajočo se aspektno vrednostjo dejanja: — *Počakati je treba*, (preden vrže jajca na ponev z mastjo), *da se pokadi, ali vsaj, da se pokaja*.

SSKJ ima v gradivu za *zadeževati* samo primer iz Rebule, *V Sibillinem vetru*; glagola *pokajati* se nima, pač ima zapisan dragocen glagolnik, kjer je vrednost 'od časa do časa' na dlani: — *Taki čarovniki pripravljajo pogosto bolnika na zdravljenje s postom, . . . s pokajevanjem*. — Pintar, *Kratka zgodovina medicine*, 17.

najbrž vse jezike: sistemsko popolnoma pravilne tvorbe splošna raba, torej norma, zavrača kot pomenske ekvivalente samostalnikom v moškem spolu⁷.

4. S primeri iz tvorbe smo seveda že na semantičnem polju, kjer predstavlja razmejitev norme proti sistemu večje težave, saj besedni zaklad v sistem težko ujamemo. Pomagajo nam korelacije, čista nasprotja, kjer si lahko zamišljamo oba člena binoma, čeprav nam norma, se pravi splošna raba, ponuja samo enega. *Mogoč* in *nemogoč* sta prav lahko nasprotna pola v opoziciji *to je mogoče/to je nemogoče*, najdemo pa samo zanikani pojem v zvezah kot *kako nemogoč plašč ima; ker je bil tako nemogoč mož; kljub nemogočim pogojem*. Enako velja za par *pertinenten/impertinenten*: *Makovka, — impertinentna ženska; impertinentne laži; To je naravnost . . . impertinentno*. Reči hočemo, da izrazi *mogoč, pertinenten* itd. v jeziku obstajajo, niso pa, vsaj v teh zvezah ne, nasprotni poli negativnih izrazov; to pomeni, da tudi ti, formalno negativni izrazi ne pomenijo zanikanja nekega pozitivnega pojma, ampak samo neko lastnost v zelo visoki stopnji, so torej izrazno sredstvo za elativ: *kljub zelo zelo slabim, obupnim pogojem*, itd.

Za tak elativ je včasih uporabljen tudi komparativ. Reklama govori, da se kak artikel dobi »v vseh boljših trgovinah«. SSKJ navaja za *boljši* 'družbeno, družabno višje stoječ': *soba za boljše goste; zahajal je v boljše kroge; dekle iz boljše družine*. V takih primerih *boljši* seveda ni nadomestljiv s *slabši*, saj pomensko ni več primernik. Če bi ga res nadomestili s *slabši*, bi stavek visel v zraku, saj bi nujno zahteval člen iz primerjave. Ugotavljamo torej, da v paru *boljši/slabši* pozitivni primernik v nekaterih zvezah izgublja pomen primernika, pri pomensko negativnem členu pa tega premika ne zaznavamo.

Za isti pojav kaže italijanščina skoro zrcalne primere, le da je zmeraj uporabljen prislov *bene* v osnovni stopnji: *una ragazza per bene* 'iz boljše družine'; *nascere bene* 'v socialno visoko stoječi družbi'; *gente bene, Roma bene* 'visoka družba'. V teh zvezah ni moč uporabiti pomensko negativnega člena *male*, razen z izredno močno stilno obarvanostjo: *I ragazzi-male di Roma* za 'play-boys'⁸. Po drugi strani pa si skovankam *malaria, malavita* 'podzemlje', *mal di testa* 'glavobol' nikakor ne moremo zamišljati nasprotnih pozitivnih členov, kjer bi za *male* našli *buono, bene*. In vendar neka farmacevtska industrija oglašuje v časopisih (jezik reklame, v želji, da pritegne kupca, ne priznava nobenih spon) nekak aspirin z imenom *ben di testa*.

Na vprašanje, kako se počutim, lahko odgovorim z *dobro* ali s *slabo*; na vprašanje *velja?, drži?* pa morem reči samo *dobro* (in seveda *da, velja, prav*), ne pa *slabo*. »Dobro izraža 'privolitev, soglasje, zadržano pritrjevanje, nevoljno sprijaznjenje s čim': *dobro, pa naj bo po tvojem; dobro kaj si pa drugega hotel; dobro, zdaj vsaj vidim, kaj je na stvari*.

⁷ *Medichessa* od *medico* zveni v italijanščini slabšalno, zasmehljivo, čeprav je ž. sp. v pomensko sorodnem paru *dottore/dottoressa* nevtralen. Govoreči si mora za 'zdravnico' izbrati preveč splošen, torej manj natančen izraz *dottoressa* ali pa ohraniti obliko v moškem spolu tudi za žensko osebo. — V francoščini, kjer je *docteur* pomensko izključno 'zdravnik', pa ženske oblike 'docteuse, sploh ni, čeprav bi jo sistemsko po *chouffeur/chouffeuse, vendeur/vendeuse, nageur/nageuse* smeli pričakovati.

⁸ Vsi slovenski primeri so nabrani v SSKJ, I, oziroma v gradivu, zbranim za prihodnje zvezke slovarja (Italijanski primeri so iz dobrih slovarjev, ravno ta pa je iz torinskega dnevnika *La stampa*).

Izbira člena v takih binomih je odvisna od pomena; a splošna raba ne pozna možnosti, da bi bil nasprotni člen uporabljen v enaki zvezi, če pa je, gre zmeraj za močno stilno obarvano rabo⁹.

5. Oporo za avtonomijo norme kot dela sistema daje tudi sintaksa. V slovenščini, kot v latinščini, npr., je besedni red svoboden, in potemtakem lahko rečemo: *sin ljubi očeta, očeta ljubi sin, sin očeta ljubi, očeta sin ljubi, ljubi očeta sin, ljubi sin očeta*. Vseh teh šest kombinacij je sistemsko mogočih, ker so razmerja med tremi členi v stavku natanko določena s končnicami in tako ni nobene nevarnosti, da bi ne vedeli, kaj je osebek in kaj predmet, in da bi se misel izkrižila. Seveda se v govorjeno besedo povsem naravno vriva še ena prvina, važnejša kot besedni red: stavčni poudarek, s pomočjo katerega moremo ne glede na stavo jasno izraziti stavčni člen, ki je v središču našega sporočila. Nevarnost, da bo razumevanje napačno ali vsaj otežkočeno, pa je zmeraj prisotna v romanskih jezikih, ki oblikovno ne ločijo med osebkom in predmetom; strogi besedni red je zato nujna, da se pové, kaj je osebek: *le fils aime le père*, itd. Zamenjava stavčnih členov, osebka in predmeta, bi seveda spremenila pomen stavka.

Iz primerjave besednega reda v slovenščini in v romanskih jezikih sledi, da je v jezikih, ki so sklanjatev izgubili, besedni red relevanten, v jezikih s sklanjativjo pa ne. Tako sklepanje je zmotno ravno zaradi tega, ker ne loči med možnostmi, ki jih daje na voljo sistem, in med najpogostnejšo realizacijo, med normo: ena od kombinacij je najpogostnejša, splošno uporabljena, samo ta je normalna, samo ta je stilno nevtralna. Potemtakem je zmotno trditi, da je besedni red v slovenščini ali latinščini svoboden; morda ne bi smeli reči niti tega, da je svobodnejši kot v romanskih jezikih; le to je, da vsa odstopanja od normalne, stilno nevtralne realizacije slovenščina in jeziki z deklinacijo izrazijo mnogo bolj enostavno in zato z več elegance, ker se jim ni treba zatekati k opisnim, nujno okornim, težkim strukturam kot franc. »*c'est le père que le fils aime*«.

6. Če je Saussure razdvojil človeški govor na *jezik* in *govor*, se zdi, da je upravičena tudi delitev znotraj *jezika*, iz katerega izločamo *normo*. Poleg tega pomaga ta ločitev odstraniti nekatera nasprotja v Saussurovem nauku: »Govoreči jezik spreminja, obenem pa ne more nanj vplivati«, se bere v enem od uvodnih poglavij CLG. Stvar je ravno ta, da govoreči spreminja (= krši) normo, ne more pa spreminjati sistema, ali vsaj, tega se ne on ne skupnost govorečih ne zavedata. Odstopanja od norme so pogosten pojav, vprašanje je samó, ali se taka kršitev uveljavi in zakaj, v kakšnih ugodnih pogojih nepravilnost postane norma. Spremembe v sistemu pa so počasne in kompleksne, njihov izvor niso neposredno individualne kršitve norme, pač pa nastala situacija zaradi pomembnih (in kompleksnih) kršitev norme; za spremembe v sistemu, vzemimo za primer propad sintetične sklanjatve v romanskih jezikih, je torej potrebna dolga doba.

Sistem bi morda mogli poimenovati skupnost vseh jezikovnih izraznih sredstev, ki so nam dana na voljo. Če torej poedinec v svojem govoru ne izrablja vsega tega potencialnega bogastva, je to zato, ker se podreja normi, ki jo priznava in mu jo vsiljuje jezikovna skupnost, kateri pripada; to pa seveda pomeni zavestno, ali še večkrat avtomatično, samo po sebi umevno omejevanje v izbiri izraznih jezikovnih sredstev, ki sicer v sistemu potencialno bivajo.

⁹ Zelo učinkovito je bila kršitev norme izrabljena v Mikelnovi satiri *Inventura '65*: (teletonski pogovor): — *Da, tukaj porodnišnica. Zelite?* — *Ali je tam glavna sestra?* — *Glavne sestre ta trenutek ni, pač pa tukaj glavni brat!* V porodnišnici kakih bratov res ne pričakujemo in še manj glavnega; ta pa je prav mogoč v kakem samostanu. V jezikovnem sistemu torej ni nobene ovire za zvezo *glavni brat*, a raba, torej norma je v tem okolju ne dovoljuje.